

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1941

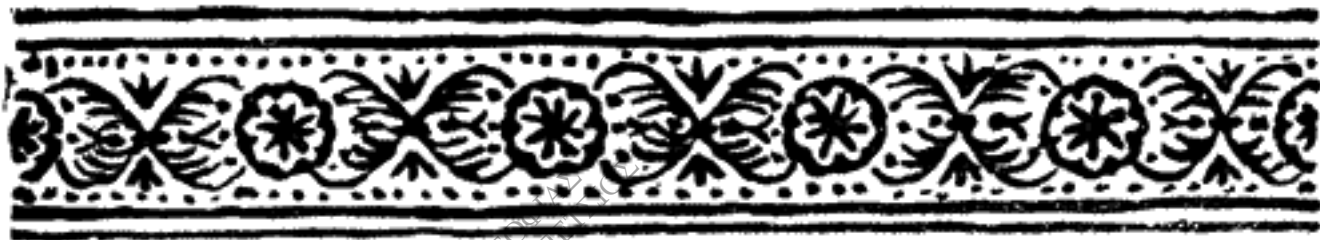
ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",

38 — ΣΤΑΔΙΟΥ — 38

ΑΘΗΝΑΙ

FRIEDRICH HÖLDERLIN

ΕΝΑ ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΕΚΔΟΤΗ "ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ,,

Πλούσιο — καταπληκτικά πλούσιο — ήταν και το πνευματικό αίμα, που έχυσε για την ανθρωπότητα ο Χαίλντερλιν (Friedrich Hölderlin), ο σύγχρονος, μά είκοσι περίπου χρόνια νεώτερος απ' τον Γκαίτε. Ο Χαίλντερλιν μάλιστα έχυσε το αίμα του με τόσο ακατάσχετη όρμη, που το μυαλό του — στην ύλική του σύσταση — δεν άνθεξε στην αίμορραγία και νεκρώθηκε πριν νεκρωθεί το σώμα. Δεν πρόφτασε ο Χαίλντερλιν ν' άγγίσει τα τριανταπέντε του χρόνια και ή παραφροσύνη, χωρίς νά σβύσει άπόλυτα τή θέλησή του, έσβυσε για πάντα την ένότητά της. Κ' ή ζωή, που τόσα χρωστούσε στο μεγάλο ποιητή, δεν τον λυπήθηκε. Τόν άφισε νά ζήσει άλλα τόσα χρόνια, και πλήθος μυστήρια είναι συνυφασμένα με τις άγνωστες όδοιπορίες της δυστυχισμένης ψυχής, που δεν έβρισκε ήσυχία και που τόπος της δεν ήταν πιά το σώμα της κ' ή γή.

Ο Χαίλντερλιν ήταν ο τραγικώτερος τύπος του Γερμανού. Άλλοι τον λένε ρωμαντικό. Άλλοι τον έκθειάζουν σαν τον καθαρώτερο κλασικό. Δεν είναι αρκετά δίκαιοι μαζί του όσοι, άδιαφορώντας στο βάθος για τήν προσωπικότητά του, τον θέλουνε πρόδρομό τους, τον θέλουνε θυρωρό στην πόρτα τήν πλατειά ή στενή, που τούς πάει στο δικό τους τό ίερό. Ο Χαίλντερλιν ήταν ο χαρακτηριστικός τύπος του Γερμανού, που, ενώ ή φύση του ήταν ρωμαντική και μουσική, βάλθηκε με το δυνατό του πνεύμα νά κατακτήσει τήν κλασική μορφή και τήν καθαρότητα του έλληνικού ούρανού. Ο Χαίλντερλιν ήταν πολύ περισσότερο ποιητής απ' τον Σίλλερ κ' έτσι δε μπορούσε νά λύσει, σαν κι αυτόν, τις τραγικές του άντινομίες με τή λογική. Άπ' τήν άλλη μεριά ο Χαίλντερλιν δεν ήταν στην ποιητική και ανθρώπινη κράση του τόσο γερός, σαν τον Γκαίτε, για νά πετύχει, όπως πέτυχε ο όλύμπιος αυτός άνθρωπος, τήν ουσιαστική ύπερνίκηση τής τραγικής άντινομίας ανάμεσα στο κλασικό και στο ρωμαντικό στοιχείο, ανάμεσα στή νηφάλια γνώση και κατάκτηση τής μορφής και στή δραματική τάση προς το άπειρο. Νά πνίξει πάλι άπόλυτα τή ρωμαντική φύση του — όπως το έκανε εκατό χρόνια άργότε-

ρα ο Στέφαν Γκεόργκε — αυτό δε μπορούσε ή δεν το θεωρούσε σωστό, γιατί ο Χαίλντερλιν, όσο κι' άν το πνεύμα του και τά μάτια του σώματός του τον σπρώχνανε προς τον έλληνικό ούρανό, δε βάσιζε και δεν είχε δέσει τήν τέτοια τάση του σε άρχές προγραμματικές. Ο Χαίλντερλιν έχει ως άνθρωπος και ως πνεύμα πολλά χαρακτηριστικά, που τον κάνουν νά έμφανίζεται σαν το πρώτο αντίτυπο του Νίτσε. Υπάρχει όμως και μιá σημαντική μεταξύ Χαίλντερλιν και Νίτσε διαφορά. Ο Νίτσε έφτανε στην κατάρρα και στή βλαστήμια και μάλιστα καθαριόταν συνήθως και βλαστημούσε ό,τι στο βάθος ήταν άρρηκτα συνυφασμένο με τήν ψυχή του, δηλαδή ό,τι στο βάθος αγαπούσε ή φύση του. Ο Χαίλντερλιν δε γνώρισε στή ζωή του τήν κατάρρα και τή βλαστήμια. Η πάλη του, χωρίς νά ναι ήρεμώτερη και λιγώτερο τραγική, ήταν πολύ πιό σιωπηλή, πολύ πιό μυστική. Κ' ή πάλη του Χαίλντερλιν (όπως άλλωστε κ' ή πάλη του Νίτσε) δεν ήταν μονάχα ή πάλη ανάμεσα στα δυό άσυμφιλίωτα «έγώ», που ζούσαν (ή και πεθαίνουν κάθε τόσο) μέσα του, παρά ήταν και μιá πάλη ανάμεσα στον άνθρωπο Χαίλντερλιν και στην κοινωνία, ανάμεσα στο Γερμανό και στή Γερμανία, ανάμεσα στον Έλληνα και αύριανό άνθρωπο μέσα του και σε μιάν ανθρωπότητα, που κι' απ' τήν Ελλάδα είχε ξεφύγει, μα και στην αύριανή ανθρωπότητα δεν είχε ακόμα φτάσει. Εύτυχως πίστευε ο Χαίλντερλιν στην αύριανή, όπως πίστευε και στή χτεσινή ανθρωπότητα. Ο Νίτσε πίστευε και στα δυό κάπως λιγώτερο (ή δεν πίστευε ίσως διόλου κ' έκανε μονάχα, έξαπατώντας τον ίδιο τον έαυτό του, ότι πίστευε). Πάντως κι ο Χαίλντερλιν, με το νά πιστεύει στο Χτές και στο Αύριο, αφήνοντας μόνο το Σήμερα έξω από κάθε λόγο αλήθειας, δεν ήταν λιγώτερο τραγικός απ' το Νίτσε. Ο Χαίλντερλιν πίστευε βέβαια στο Χτές και στο Αύριο, μα ήταν (σαν Έλληνας βαθεία «έκχριστιανισμένος», σαν άνθρωπος του πόνο και τής αγάπης, που αγαπούσε και τά πιό άνάξια και παροδικά) βαθύτατα έξαρτημένος κι' απ' το Σήμερα, δηλαδή απ' ό,τι δεν πίστευε. Με τήν ύπεροψία ενός Στέ-

φαν Γκεόργκε θα μπορούσε να ξεφύγει βέβαια απ' αυτήν την τυραννική εξάρτηση, μά ο Χαίλδερλιν, που ήταν ένας αληθινά ηθικός και μάλιστα πολιτικός άνθρωπος, θα έπρόδινε τον εαυτό του, αν έκανε ό,τι έκαναν αργότερα ο Γκεόργκε και οι οπαδοί του, δηλαδή αν έλεγε, ότι η εποχή είναι ανάξια για ν' αγαπήσει και να πολιτευθεί μέσα της ο ήρωας και ο άξιος. Ο Χαίλδερλιν ήξερε, ότι, αν είναι η εποχή ανάξια για τον ήρωα, χρέος του ήρωα είναι να γίνει «μάρτυρας» και να σώσει την εποχή, με τους αζήτητους ήρωϊσμούς του, με το μαρτύριό του, με τη θυσία του. Η θυσία δεν είναι ποτέ «αζήτητη», και όσο πιο ανάξια η εποχή, τόσο περισσότερο ζητιέται η θυσία. Η υπεροπτική άναρχωση δεν πήγαινε άλλωστε και στο χαρακτήρα του Χαίλδερλιν, αυτού του βαθύτατα σεμνού, εύγενικά δειλού, φυσικά καταδεχτικού και «άνθρωπινώτατου» ανθρώπου. Σε μιά απ' τις θαυμάσιες επιστολές, που έγραψε στον έτεροθαλή αδερφό του και που αποτελούν προπάντων το μνημείο της πνευματικά πολύ δουλεμένης και συστηματικά καλλιεργημένης φιλοσοφίας του Χαίλδερλιν, μάς λέει ο μεγάλος ποιητής τα υπέροχα λόγια: «...Ω αγαπημένε μου! Πότε θα καταλάβουν οι άνθρωποι, ότι η πιο μεγάλη δύναμη στην εκδήλωσή της είναι ταυτόχρονα η πιο σεμνή και ότι δέ μπορεί ποτέ το θείο, όταν παρουσιάζεται, να μην είναι συνυφασμένο και με κάποιο πένθος και με κάποια ταπεινοφροσύνη;»

Τό θείο μέσα στον Χαίλδερλιν έδειξε μάλιστα και μιά ταπεινοφροσύνη πολύ μεγαλύτερη απ' ό,τι έπρεπε να δείξει. Τό ότι ο Χαίλδερλιν ήταν ταπεινός και τόσο καλός στη σχέση του με τη μητέρα του, με τ' αδέρφια του, με τους φίλους του, με όλους τους συνανθρώπους του, αυτό ήταν βέβαια θαυμάσιο. Είναι πολύ εύκολο να διώχνουμε από κοντά μας εκείνους, που δεν μάς κάνουν ή λέμε πως δεν μάς κάνουν για συνεννόηση. Δύσκολο είναι όχι τό να λιγοστεύεις τά χρέη σου, αλλά τό να τά πολλαπλασιάζεις, πηγαίνοντας ακόμα πιο κοντά σ' εκείνους που δεν σου κάνουν για μιά συνεννόηση ούσιαστική. Με τον έτεροθαλή αδερφό του — τον Κάρλ Γκόκ (Carl Gock) — ή συνεννόηση του Χαίλδερλιν ήταν βαθεία. Επίσης με μερικούς παιδικούς του φίλους — όχι μόνο με φίλους σάν τους μεγάλους φιλοσόφους Σέλλινγκ και Χέγγελ, μά και με φίλους πολύ λιγώτερο σημαντικούς, σάν τους συμπαιθητικούς ποιητές Νόυφερ (Neuffer) και Μαγκενάου (Magenu) — ή συνεννόηση του Χαίλδερλιν ήταν επίσης άρκετά ούσιαστική. Μά ο Χαίλδερλιν θεωρούσε ιερό χρέος του να συνεννοείται και με τη μητέρα του, που στό βάθος δέ μπορούσε να τον καταλάβει, θεωρούσε χρέος του να συνεννοεί-

ται με όλους, να χρησιμοποιεί ως μέσο για τη συνεννόηση, αν όχι πάντοτε τό πνεύμα, την Αγάπη. Κι' άς τό ξαναπούμε: ή τέτοια καλώσύνη και ταπεινοφροσύνη δεν ήταν υπερβολή, γιατί ή αγάπη του ανθρώπου προς τον άνθρωπο δεν είναι ποτέ υπερβολική και δέ βλάπτει άλλωστε ποτέ τό πνεύμα. Την υπερβολή της έδειξε ή ταπεινοφροσύνη του Χαίλδερλιν άλλου. Τό ποιητικό πνεύμα του μπορούσε και έπρεπε να σέβεται, όχι όμως και να υποτάσσεται. Μπορούσε και έπρεπε να σεβασθεί έναν στην ηλικία ώριμώτερο ποιητή, δεν έπρεπε όμως και να υποταχθεί στις έντολές του. Ο Χαίλδερλιν γεννήθηκε στά 1770. Ο Σίλλερ είχε γεννηθεί στά 1759. Όταν ο Χαίλδερλιν πλησίαζε τά είκοσι, ο Σίλλερ ήταν κιόλας μιά άναγνωρισμένη ποιητική προσωπικότητα. Κι' ο Χαίλδερλιν υποτάχθηκε (προπάντων ήθικά, για κάμποσα όμως χρόνια και πνευματικά) στην προσωπικότητα του άναγνωρισμένου ποιητή. Μά μπορούσε τάχα να τον βλάψει ή καθοδήγηση ενός ανθρώπου σάν τον Σίλλερ; Όχι μόνο του Σίλλερ ή άμεση καθοδήγηση, που άδιάκοπα ο Χαίλδερλιν τή ζητούσε, αλλά και αυτού ακόμα του Γκαίτε ή έμμεση καθοδήγηση (που τή λέμε έμμεση, γιατί έκδηλώθηκε «μέσω» του Σίλλερ, δσες φορές ο τελευταίος — όπως βγαίνει απ' την άλληλογραφία τους — ζητούσε για τον Χαίλδερλιν τή γνώμη του Γκαίτε), κι' αυτή ακόμα έβλαψε τον Χαίλδερλιν. Και ο Γκαίτε και ο Σίλλερ, που, χωρίς βέβαια να τους υποτιμούν, δέ μπόρεσαν πάντως να εκτιμήσουν σωστά ούτε τον Χαίλδερλιν, ούτε τον Ζάν Πάουλ, και τους άναφέρουν μάλιστα σ' επιστολές τους πλάι σε όνόματα άλλων άσήμαντων αρχάριων λογοτεχνών, και τά δυό εκείνα μεγάλα πνεύματα έκαναν άπέναντι του Χαίλδερλιν τό λάθος, που έχουν κάνει και κάνουν άδιάκοπα πολλοί. Αντί να άναζητήσουν ο Γκαίτε και ο Σίλλερ στά έργα του Χαίλδερλιν «τόν Χαίλδερλιν», αντί να του πούν να έκδηλώνει τό πνεύμα του με τρόπο όσο μπορούσε πιο άμεσο και πιο πολύ «δικό του», του δίναν συνταγές, του λέγανε στό βάθος να έκδηλώσει τό πνεύμα του με τρόπο όσο μπορούσε λιγώτερο «δικό του» και περισσότερο «δικό τους», έκάνανε δηλαδή τό δάσκαλο και όχι τό φίλο του πνεύματός του, και πέφτανε και στό ειδικώτερο λάθος να κομματιάζουν, δσες φορές έκρίνανε ένα ποίημά του, τό σύνολο, λέγοντάς του ότι ή τάδε λέξη είναι ταιριαστή, ενώ ή άλλη δεν είναι, ότι ή τάδε εικόνα είναι πετυχημένη, ενώ ή άλλη δεν είναι, ότι στην ποίηση πρέπει νάναί όλα έποπτικά και όχι άφηρημένα και φιλοσοφικά. Η τελευταία αυτή παρατήρηση, που έκανε ο Σίλλερ έντονα στον Χαίλδερλιν, ήταν ίσως ή χειρότερη απ' άλλες, γιατί οι συνοφιακές γραμμές χαρά-

ζονται (όπου τό απαιτεί για τόν θεωρητικό ή «δεδομένη» πραγματικότητα — και δέν τό απαιτεί φυσικά πάντοτε) «έκ τών υστέρων» ώς διαπίστωση και όχι «έκ τών προτέρων» ώς περιορισμός, ώς πρόγραμμα και ώς φυλακή. Και τό κακό είναι, ότι ό έξαιρετικά «εύπειθής» Χαίλδερλιν δέχτηκε νά φυλακισθεί και, ένώ ήταν γεννημένος νά γίνει και στό στίχο «ποιητής-προφήτης», συμμορφώθηκε για κάμποσον καιρό απόλυτα στις συστάσεις του Γκαίτε και του Σίλλερ κ' έκανε ό,τι μπορούσε για ν' άκρωτηριάσει τό περιεχόμενο τών στίχων του, δέν άφισε δηλαδή τούς πιο πολλούς στίχους του νά εκφράσουν ό,τι δέ μπορούσε νά ειπωθεί μέ εικόνες, «έποπτικά». Και πάλεψε και καθημερινά στη ζωή του Χαίλδερλιν ό ποιητής μέ τό φιλόσοφο (ένώ στον Σίλλερ ή πάλη αυτή δέ σημειώθηκε, γιατί ό Σίλλερ έκανε μιá βολική λογική τακτοποίηση της άρμοδιότητας του ποιητή και του φιλόσοφου μέσα του). Εύτυχώς για μäs, ή όδυνηρή αυτή πάλη του Χαίλδερλιν, που άδικα είχε προστεθεί σε τόσες άλλες άναγκαίες αιτίες έσωτερικής πάλης, δέν έσβυσε κι άπ' όλο τό έργο του Χαίλδερλιν την εύκαιρία και δυνατότητα της ένιαίας και άδιαίρετης δημιουργικής παρουσίας του μεγάλου πνευμάτος του. Στά περισσότερα βέβαια έμμετρα δημιουργήματα του Χαίλδερλιν, που είναι κι' αυτά όπωσδήποτε θαύματα λόγου, ύφους, ήθους και προσιτών στην έποπτεία περιεχομένων, ό Χαίλδερλιν δέν άποκαλύπτεται «όλόκληρος», ένιαίος και άδιαίρετος. Στο μυθιστόρημά του αντίθετα «Υπερίων», που είναι ουσιαστικά ένας υπέροχος μονόλογος και μάλιστα ή ψυχική αυτοβιογραφία του, σε πολλές έπιστολές του, σε μερικούς στίχους του (προπάντων σ' εκείνους που έγραψε άφοι πάτησε τό κατώφλι της τρέλλας) και στην έμμετρο τραγωδία του «Ό θάνατος του Έμπεδοκλή», που έχει μείνει άτέλειωτη, ό Χαίλδερλιν προβάλλει όλόκληρος και άδιαίρετος, δηλαδή μοναδικός και απόλυτος, όπως τόν ήθελε ό Θεός και όχι όπως τόν ήθελαν ό Γκαίτε, ό Σίλλερ και οι αισθητικές οδηγίες και συνταγές. Ό ποιητής, ό μεγάλος διανοητής, ό προφήτης, ό ήθικός άνθρωπος, ό κριτικός της έποχής του και του λαού του (κριτικός που έκρινε από αγάπη την έποχή του και την πατρίδα του), ή καθεμιά άπ' αυτές τις πλευρές του Χαίλδερλιν πουθενά δέν έκδηλώνεται τόσο καλά, όσο έκδηλώνεται εκεί όπου προβάλλει συνυφασμένη μέ όλες τις άλλες μαζί.

Ό «Υπερίων», που (όπως άλλωστε κ' ό «Θάνατος του Έμπεδοκλή» και πολλά ποιήματα του Χαίλδερλιν) έχει δουλευτεί σε μορφές περισσότερες από μιá, βρήκε την ουσιαστική πνευματική πλήρωσή του και πήρε την τελειωτική σφραγίδα του άπ' την

πνοή εκείνης, που και στο έργο αυτό και σ' άλλα ποιήματα προβάλλει μέ τ' όνομα Διοτίμα. Στο σπίτι της Διοτίμας — της Σουζέτας Γκόνταρτ (Gontard) — στη Φραγκφούρτη, γνώρισε ό Χαίλδερλιν την πιο μεγάλη και ταυτόχρονα την πιο άγνή εύτυχία της ζωής του. Ό νεαρός ποιητής είχε προσληφθεί ως οικοδιδάσκαλος για τό παιδί της κυρίας Γκόνταρτ. Έλληνικώτατη μäs τή λέει ό Χαίλδερλιν την όμορφιά της Διοτίμας του και πραγματικά έλληνική μäs την παρουσιάζει ό Όνμαχτ (Landolin Ohnmacht) σε μιάν αλαβάστρινη μάσκα και σ' έναν μπουστο, που αφιέρωσε στη μορφή της. Πνευματικά και ήθικά πολύ καλλιεργημένη μäs τή λέει ό Χαίλδερλιν τή φύση της Διοτίμας του και πραγματικά ζηλευτή μäs παρουσιάζει την καρδιά και την πνευματική της ύπόσταση ή ίδια ή Διοτίμα στις έπιστολές, που είχε άπευθύνει στον ποιητή και που δόθηκαν στη δημοσιότητα από μιάν έγγονή του άδερφου του Χαίλδερλιν μόλις στα 1920. Πάντως ή εύτυχία του ποιητή στο σπίτι της Διοτίμας δέν ήταν γραφτό νά διαρκέσει και πολύ. Ό σύζυγος — χωρίς κανένα στοιχείο και χωρίς κανένα σοβαρό λόγο — καταλήφθηκε από μιá ξαφνική ζήλεια ή σωστότερα από κακία και φθόνο, μιá δυσάρεστη σκηνή άνάγκασε τόν Χαίλδερλιν νά εγκαταλείψει άμέσως τό σπίτι της Διοτίμας, και από την ήμέρα εκείνη μέ μεγάλες δυσκολίες, και προπάντων μέ έπιστολές, επικοινωνούσαν οι δυό φίλοι. Στην άρση τών δυσκολιών βόηθησε λιγάκι στην αρχή κι' ό νεαρός φιλόσοφος Χέγγελ, που είχε για χατήρι του Χαίλδερλιν δεχθεί νά πάει κι' αυτός στη Φραγκφούρτη σε μιá θέση οικοδιδάσκαλου, σε μιá θέση που του έξασφάλισε ή φροντίδα του άδερφικού του φίλου. Άς μη σταματήσουμε όμως περισσότερο στα βιογραφικά αυτά σημεία. Η Διοτίμα — κι αυτό προπάντων μäs ένδιαφέρει — ζει αιώνια στο έργο του Χαίλδερλιν «Υπερίων» και σε πολλά ποιήματά του. Άν ή Διοτίμα του Σωκράτη ήταν μονάχα ή ειρωνική περιφραση του ίδιου του έαυτού του (μιá σοφή αυτοειρωνία); ή Διοτίμα του Χαίλδερλιν ήταν ή ταυτόχρονα φθαρτή και άφθαρτη, παροδική και αιώνια ένσάρκωση της αγάπης, της εύγένειας, της όμορφιάς και του πνεύματος μαζί. Χωρίς τή Διοτίμα ό «Υπερίων» δέ θάταν ό,τι έγινε. Και τί έγινε ό «Υπερίων»; Η ύπόθεσή του ξετυλίγεται στη νεώτερη Ελλάδα και ξεκινάει άπ' τόν άπελευθερωτικό άγώνα τών Έλλήνων, που και στον ΙΗ' αιώνα είχε αρχίσει. Δέν πρέπει νά τό πάρει ή νέα Ελλάδα για προσβολή, άν ό συγγραφέας άπογοητεύεται στο τέλος άπ' τούς Έλληνες της Τουρκοκρατίας, που άλλωστε δέν τούς ήξερε. Ό Χαίλδερλιν είχε άπογοητευθεί (και την άπογοήτευση αυτή την εκφράζει έπίσης στον «Υπερίωνα») κι' από τούς Γερμανούς, δη-

λαδή τούς συμπατριώτες του, πού ατούς βέβαια τούς ήξερε πολύ καλά. Σέ κανένα μέρος τοῦ κόσμου δέ βρίσκει ὁ ποιητής στίς μέρες του τούς ἀνθρώπους ἐκείνους πού ζητάει. Πάντως ὁ ἥρωας του ξαναγυρίζει στήν Ἑλλάδα καί μένει ἐκεῖ, ἀδιάφορο ἂν καταλήγει νάναί «ὁ ἐρημίτης στήν Ἑλλάδα». Ὁ «Ἐπερίων», πού εἶναι γραμμένος σέ μορφή ἐπιστολῶν, εἶναι μιᾶ ἐκτακτη ψυχική αὐτοβιογραφία καί ταυτόχρονα μιᾶ αὐτοκριτική καί κριτική τῆς ἐποχῆς, πού καί σάν κριτική τῆς ἐποχῆς (πρᾶγμα πού δέν τό καταφέρνουν ἄλλοι κριτικοί) εἶναι στό βάθος γεμάτη ἀγάπη γιά τόν ἄνθρωπο, γεμάτη ἀγάπη γιά τόν ἴδιο τόν ἀθλιό τύπο ἀνθρώπου πού κρίνει καί καταδικάζει. Ὁ Χαίλδερλιν καταδικάζει γιά νά λυτρώσει ἀκριβῶς τόν καταδικασμένο. Κί' αὐτό — μ' ὅλη τήν ἐμφυτη κλωσύνη καί πραότητά του — δέ θά μπορούσε νά τό πετύχει ὁ Χαίλδερλιν τόσο ὁμορφα, ὅσο τό πέτυχε, χωρίς τή βοήθεια τοῦ συμβόλου καί τῶν ἀληθινῶν ματιῶν τῆς Διοτίμας. Ἡ φύση ἀπ' τή μιᾶ μεριά (ἡ φύση μέσα του, δηλαδή ὁ χαρακτήρας του, μᾶ κ' ἡ φύση γύρω του, πού τόσο τρελλά τήν ἀγαποῦσε), κ' ἡ Διοτίμα ἀπ' τήν ἄλλη μεριά, κάνανε τόν Χαίλδερλιν νά εἶναι ἀνάμεσα στούς γνήσιους καί μεγάλους κριτικούς μιᾶς ἐποχῆς καί προφήτες ὁ πιό πράος, ὁ πιό σεμνός, ὁ πιό ἀπαλός (ἂν καί δίκαιος, ἀλύγιστος καί ἀδέκαστος). Ἡ φράση, πού ὑπάρχει στόν «Ἐπερίωνα» καί πού ἐμφανίζει τόν ποιητή νά μᾶς λέει, ὅτι θέλει «νάναί ἔνα μέ κάθε τι πού ζεῖ» στόν κόσμο, ἡ φράση αὐτή δέν ἔχει σχέση μόνο μέ τή φιλοσοφική κατεύθυνση τοῦ Χαίλδερλιν, παρά ἔχει σχέση καί μέ τήν καρδιά του. Κι ἄς ἀναφέρουμε καί μερικές ἄλλες χαρακτηριστικές φράσεις (χαρακτηριστικές πιά γιά ὁλόκληρη τήν προσωπικότητά του καί ὄχι μόνο γιά τήν ἀγάπη του πρός τό πᾶν): «Τίποτα δέ μεγαλώνει καί τίποτα δέν παρέρχεται τόσο βαθειά, ὅσο ὁ ἄνθρωπος», λέει ὁ Χαίλδερλιν. «Ἀπό μιάν ἄρμονία παιδιῶν ξεκίνησαν ἄλλοτε οἱ λαοί καί ἡ ἄρμονία τῶν πνευμάτων θά εἶναι κάποτε ἡ ἀρχή μιᾶς νέας ἱστορίας τοῦ κόσμου... Ἰδεῶδες γίνεται ὅ,τι ἦταν φύση· ὅσο κι' ἂν ἔχει ξεραθεῖ καί χαλάσει τό δέντρο ἀπό κάτω, μιᾶ δροσερή μορφή γεννιέται πάλι ἀπό μέσα του καί προβάλλει πράσινη στή λάμψη τοῦ ἡλίου, ὅπως ἀκριβῶς ἄλλοτε καί ὁ κορμός στά νιάτα του· Ἰδεῶδες εἶναι ὅ,τι ἦταν φύση». «Θάρθουν οἱ ἄνθρωποι σου, φύση! Ἐνας λαός ξαναγιωμένος θά σέ ξαναγιώσει καί σένα πάλι, καί θάσαι ἐσύ σάν ἡ μνηστή του, καί ὁ παλαιός σύνδεσμος τῶν πνευμάτων θά ἀνανεωθεῖ μαζί σου! Ὁμορφιά θά ὑπάρχει μόνο· καί ἀνθρωπότητα καί φύση θά ἐνωθοῦν σέ μιᾶ θεότητα, πού θά τ' ἀγκαλιάζει ὄλα. Σ' ὅποιον ὑποφέρει τά ἔσχατα ταιριάζουν καί

τά ἔσχατα». «Πιστεψέ με, μᾶς μένει ἀκόμα παντοῦ μιᾶ χαρά. Ὁ γνήσιος πόνος ἐνθουσιάζει. Ὅποιος πατάει πάνω στή δυστυχία του, στέκεται ψηλότερα. Καί εἶναι ἀκριβῶς θαυμάσιο τό ὅτι μόνο μέσ' στόν πόνο τῆς ψυχῆς νιώθουμε τήν ἐλευθερία. Ἐλευθερία! Ὅποιος νιώθει τήν τέτοια λέξη — ξέρει ὅτι ἡ λέξη αὐτή εἶναι βαθειά, Διοτίμα». «Σάν τήν ἔριδα τῶν ἐρωτευμένων εἶναι οἱ δυσαρμονίες τοῦ κόσμου. Ἡ συμφιλίωση ὑπάρχει κίόλας μέσα στήν ἔριδα· καί ὄλα ὄσα χωρίσανε, ξανασιμῶνουν».

Ἡ τελευταία φράση μᾶς θυμίζει τή φιλοσοφία τοῦ Ἐμπεδοκλή. Καί ὁ Χαίλδερλιν ἦταν καί ὡς ἄνθρωπος λιγάκι (ἡ καί πολύ) Ἐμπεδοκλή, πάντως ὁ Ἐμπεδοκλή τῆς τραγωδίας του. Μά ὁ ἥρωας τῆς τραγωδίας «Ὁ θάνατος τοῦ Ἐμπεδοκλή» εἶναι καί λιγάκι (ἡ καί πολύ) ὁ Ζαρατούστρας. Ἄν στόν «Ἐπερίωνα» διατυπώνονται ἀφορισμοί, πού, ἀνεξάρτητα μάλιστα κι ἀπ' τό νοηματικό τους περιεχόμενο, προοιωνίζουν τά ἀποφθέγματα τοῦ Νίτσε, στήν τραγωδία «Ὁ θάνατος τοῦ Ἐμπεδοκλή» προβάλλει ὁ Ζαρατούστρας στήν πρώτη ἐκδοσή του. Ἡ τραγωδία τοῦ Χαίλδερλιν εἶναι ἐπίσης, ὅπως καί τό μεγάλο ἔργο τοῦ Νίτσε, ἡ τραγωδία τῆς μοναξιάς, καί μάλιστα τῆς μοναξιάς τοῦ ὑπεράνθρωπου. Ὁ Χαίλδερλιν δέ μπορούσε νά μή συγκινηθεῖ ἀπό τή φήμη, πού λέει ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλή (ὁ ἄνθρωπος πού εἶχε συνενώσει στό πρόσωπό του τίς ἰδιότητες τοῦ φιλόσοφου, τοῦ ἱερέα καί τοῦ πολιτικοῦ δράστη) πῆγε μόνο του κ' ἔπεσε μέσ' στόν κρατῆρα τῆς Αἴτνας. Γιατί ὁμως ἔπεσε; Γιατί θυσιάστηκε; Γιατί δέν τόν χωροῦσε πιά ὁ κόσμος; Γιατί τόν ἐχθρεύτηκε ὁ κόσμος, ἀφοῦ ἦταν ἀκριβῶς ἐκεῖνος πού ἀγάπησε τόν ἄνθρωπο (ἔτσι παρουσιάζεται ὁ Ἐμπεδοκλή στήν τραγωδία) ὅσο κανέναν ἄλλο; «Ἀγάπησα», λέει ὁ ἥρωας σ' ἕναν ἀπ' τούς θαυμάσιους μονολόγους του, «ἀγάπησα τούς ἀνθρώπους χωρίς μέτρο, τούς ὑπρέτησα τυφλά, ὅπως τούς ὑπηρετεῖ τό ὕδωρ καί τό πῦρ. Γι' αὐτό ἀκριβῶς δέν μ' ἀντιμετώπισαν κι αὐτοί ἄνθρωπινα, ὦ ναι, γι' αὐτό χαλάσανε τό πρόσωπό μου καί μοῦ φερθήκαν, ὅπως φέρονται σέ σένα, ὦ φύση ἐσύ, πού ὄλα τά ὑπομένεις!» Στή φράση αὐτή τοῦ Χαίλδερλιν, δηλαδή στούς ὑπέροχους αὐτούς στίχους, ἐκδηλώνεται μέ τόν ὀξύτερο, βαθύτερο καί πιό συγκλονιστικό τρόπο ἡ τραγική πάλη τοῦ ποιητή ἀνάμεσα στή μορφή καί στό ἀπειρο, ἀνάμεσα στή φύση καί στήν ἱστορία, ἀνάμεσα στό κλασικό καί στό ρομαντικό πνεῦμα. Ἐνας ἀπειρος πόνος, μιᾶ ἀπειρή ἀβεβαιότητα, ἕνας ἀπειρος φόβος ἀρχίζει καί κυριεύει τήν ψυχή τοῦ Χαίλδερλιν. Ὑστερα μάλιστα ἀπ' τό θλιβερό ταξίδι του στό Μπορντώ στά 1802, ὕστερα ἀπ' τό μυστήριο τοῦ περιπλανώμενου ταξιδιώτη, ὕστερα

ἀπ' τὸ θάνατο τῆς Διοτίμας, πού τὸν ἔμαθε ὅμως ἀφοῦ εἶχε κιόλας πατήσει (πάντως προσεχτικὰ ἀκόμα καὶ σεμνὰ) τὸ κατῶφλι τῆς παραφροσύνης, ὅστερα γενικὰ ἀπ' τὸ δραματικὸ ἔτος 1802, ὁ Χαίλδερλιν ἀρχίζει νὰ παραδίνεται — ἐντείνοντας ὅμως ἀκριβῶς στὸ ἀκρότατο σημεῖο τὴν πνευματικὴ δημιουργικὴ δύναμή του — στὴν πιὸ τραγικὴ ψυχικὴ ἀδυναμία. Ἡ φιλοσοφία, πού τὸν βοηθοῦσε πάντοτε σὲ στιγμὲς ἀδυναμίας, δὲ μπορούσε πιά νὰ τὸν βοηθήσει. Ἄλλοτε εἶχε γράψει ὅτι, ὅσες φορές δὲν μπορούσε ν' ἀνεχθεῖ τὸν ἑαυτό του, εὕρισκε καταφύγιο καὶ σωτηρία στὸν Κάντ, δηλαδή σ' ἐκείνον εἰδικὰ τὸ φιλόσοφο πού — ὅπως λέει σὲ μιὰν ἐπιστολὴ τοῦ 1797 πρὸς τὸν ἀδερφό του — τοῦ ξύπνησε τὴ συνείδηση τῆς ἐλευθερίας, «στὸ Μωϋσῆ τοῦ ἔθνους μας» (δηλαδή τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους), ὅπως τὸν ὀνόμασε, μὲ τὴ συνείδηση ἑνὸς μεγάλου πολιτικοῦ παιδαγωγοῦ, σὲ μιὰν ἄλλη ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἀδερφό του στὰ 1799. Πῶς μπορούσε ὅμως τώρα πιά νὰ τὸν βοηθήσει ἡ φιλοσοφία, δηλαδή ἡ θεωρία; Ὁ Χαίλδερλιν ἤθελε νὰ «πράξει» καὶ ὄχι νὰ «θεωρήσει». Κ' ἡ πράξη, πού ἤθελε νὰ ἐκτελέσει, ἦταν ἡ ποιητικὴ καὶ ἠθικὴ ὑπερνίκηση τοῦ χάσματος πού εἶχε δημιουργήσει μέσα του ὁ ἀγῶνας ἀνάμεσα στὸ θεοποιημένο σῶμα καὶ στὸ ἐνσαρκωμένο θεῖο, ὁ ἀγῶνας ἀνάμεσα στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ Χριστιανισμό. Ἄν δὲν εἶχε καθαρὰ φυσιολογικὰ προσβληθεῖ ὁ ἐγκέφαλος τοῦ Χαίλδερλιν καὶ ἂν δὲν εἶχε σπάσει ἡ ψυχὴ του, ἡ πάλη αὐτὴ, πού ἀσχετὰ ἀπ' τὴν ἐγκεφαλικὴ του ἀσθένεια (ἀπόλυτα ἀσχετὰ) ἦταν ἡ δραματικὴ πνευματικὴ κρίση τοῦ μεγάλου ποιητῆ, δὲν ξέρουμε σὲ πόσα θαύματα θὰ ὀδηγοῦσε. Μερικὰ θαύματα πρόλαβε εὐτυχῶς καὶ τ' ἀποτύπωσε ὁ Χαίλδερλιν σὲ στίχους, στοὺς στίχους ἐκείνους πού, γραμμένοι ἀφοῦ εἶχε πατήσει τὸ κατῶφλι τῆς τρέλλας (μὰ πρὶν ἀκόμα ἡ τρέλλα ἐπηρέασει οὐσιαστικὰ τὸ πνεῦμα του), προβάλλουν σὰν καθολικὰ δημιουργήματα, σὰν ἀμεσα καὶ ἀνεπηρέαστα ἀπὸ αἰσθητικὲς συνταγὲς πνευματικὰ ξεσπάσματα. Λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶχε δοκιμάσει ὁ Χαίλδερλιν στὸ μεγάλο καὶ ἔκτακτο ποιήμα του «Ἄρτος καὶ οἶνος» τὸ νηφάλιο συνδυασμὸ Ἑλλάδος καὶ Χριστιανισμοῦ. Νηφάλιο μένει βέβαια καὶ στὰ ἐπόμενα ποιήματα (δηλαδή σὲ ὅσα γράφηκαν ὅστερα ἀπ' τὸ δραματικὸ ἔτος 1802) τὸ «σῶμα» τῶν στίχων του, μὰ τὸ «πνεῦμα» πιά τῶν στίχων εἶναι ἀλλιώτικο, δηλαδή ὄχι μόνον πολὺ βαθύτερο, καθολικώτερο καὶ ἀμεσώτερο, ἀλλὰ καὶ δραματικὸ καὶ σὲ ἀρκετὰ σημεῖα «ἐξπρεσσιονιστικὸ», ἀντίθετο πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ κλασικοῦ ἐποπτικοῦ λυρισμοῦ. Τὸ ποιήμα τοῦ Χαίλδερλιν «Ἀνάμνηση», πού ὡς ἀφορμὴ

του χρησιμεύει ἡ διαμονὴ τοῦ ποιητῆ στὸ Μπορντώ, πρέπει νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἕνα ξαφνικὸ φαινόμενο ὄχι μόνον στὴν ἑμμετρὴ ποίηση τοῦ Χαίλδερλιν, ἀλλὰ καὶ στὴν ἱστορία γενικὰ τοῦ παγκόσμιου ἑμμετρου λόγου. Κ' ὅστερα τὰ θαυμάσια ποιήματα «Ὁ Μοναδικός» — καὶ σὰν «μοναδικός» προβάλλει ὁ Ἰησοῦς Χριστός — καὶ «Πάτμος» σημαίνουν πιά τὸ κορύφωμα (πάντως ἕνα λεκτικὰ νηφαλιώτατο κορύφωμα) τῆς ἀγωνίας τοῦ ἀνθρώπου, πού ἤθελε νὰ παραδοθεῖ ἀκέραιος στὸ Χριστιανισμό, χωρὶς νὰ ἐγκαταλείψει ὅμως καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ἡ Πάτμος εἶναι ἑλληνικὸ νησί, μὰ εἶναι καὶ τὸ νησί ὅπου ὁ Ἰωάννης πῆρε τὴν ἐντολὴ νὰ γράφει τὴν Ἀποκάλυψη. «Κοντὰ εἶναι ὁ Θεός, μὰ δύσκολα μπορεῖ νὰ συλληφθεῖ. Ὅπου ὅμως ὑπάρχει κίνδυνος, ἐκεῖ φυτρώνει καὶ ὅ,τι φέρνει τὴ σωτηρία». Οἱ λέξεις αὐτὲς ὑπάρχουν σὲ τέσσερους στίχους τοῦ ποιήματος «Πάτμος».

Ὁ Χαίλδερλιν ἔζησε ὡς τὰ 1843. Ὅστερα ἀπὸ μιὰν εὐτυχῶς σύντομη διαμονὴ σὲ μιὰ κλινικὴ, ὅπου οἱ γιατροὶ ἔκαναν ὅ,τι μπορούσαν γιὰ νὰ τὸν κάνουν τρελλότερο ἀπ' ὅ,τι τὸν παράλαβαν, ὁ Χαίλδερλιν ἔμεινε ἀπ' τὰ 1807 ὡς τὰ τέλη τῆς ζωῆς του στὸ σπῆτι ἐνὸς καλοῦ ἀνθρώπου καὶ στοὺς κόλπους μιᾶς καλῆς οἰκογένειας στὸ Τύμπινγκεν. Πρὶν ἀπ' τὰ 1806 — δηλαδή πρὶν χάσει πέρα γιὰ πέρα τὴν ἐνότητα τοῦ πνεύματός του — οἱ παλαιοὶ ἀδερφικοὶ φίλοι του Σέλλινγκ καὶ Χέγγελ δείξαν ἀρκετὸ ἐνδιαφέρον γιὰ νὰ τὸν βοηθήσουν καὶ νὰ τὸν σώσουν, μὰ δὲν μῆκαν διόλου καὶ στὸ πνεῦμα τῶν τελευταίων συνειδητῶν πνευματικῶν βημάτων του. Περισσότερο ἐνδιαφέρον κι ἀπ' τοὺς δυὸ μεγάλους φιλοσόφους ἔδειξε ὁ ἐπίσης παλαιὸς φίλος Σίνκλαιρ (Isaac von Sinclair), ὁ ἔξοχος αὐτὸς ἀνθρωπος καὶ φίλος, ἐνῶ ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά ἡ Μπεττίνα Μπρεντάνο, ἡ φίλη τοῦ Γκαίτε καὶ τοῦ Μπετόβεν, εἶν' ἐκείνη πού μῆκε μ' ἀγάπη στὸ πνεῦμα καὶ τῶν τελευταίων συνειδητῶν λόγων τοῦ Χαίλδερλιν. Πάντως μὲ τὸ ἔτος 1806 ἡ συνείδηση τοῦ ποιητῆ εἶχε πέρα γιὰ πέρα σκοτεινιάσει. Μιὰ ἀπ' τίς ἐλάχιστες στιγμὲς, πού μέσα τῆς ξύπνησε ἡ συνείδηση τοῦ Χαίλδερλιν, πέφτει στὰ 1823. Μὲ μεγάλη χαρὰ ἀκουσε, ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχαν κηρύξει ἐπανάσταση. Ὁ διαλεχτὸς ποιητῆς Βάϊμπλινγκερ (Wilhelm Waiblinger), πού θαύμαζε τὸν Χαίλδερλιν σὰν τὸν μεγαλοφυέστερο καὶ πνευματικὰ πλουσιώτερο ἀνθρώπο, μὰ πού δὲν τὸν γνώρισε παρά μόνον τρελλό, μὰς ἔχει χαρίσει στὸ δοκίμιό του «Ἡ ζωὴ, ἡ ποίηση καὶ ἡ παραφροσύνη τοῦ Φρειδερίκου Χαίλδερλιν» τὴν πιὸ πλούσια καὶ πιὸ εὐλαβικὴ περιγραφή τῆς ζωῆς τοῦ τρελλοῦ ποιητῆ.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ